

Wederzijdse hulp, eigen verantwoordelijkheid en een sterke persoonlijke ethiek

Nawoord van Peter Blom bij *Memoires van een revolutionair*, 3e druk, Uitgeverij Schokland, 2013

Peter Kropotkin is de voorloper van een nieuwe tijd. Een tijd die pas nu begint. Deze Russische prins, anarchist, pacifist, wetenschapper en nog veel meer is één van de grote onafhankelijke denkers die rond de voorlaatste eeuwwisseling leefde. Hij heeft vele boeken geschreven over nu nog actuele onderwerpen. Van *Ethiek tot Idealen en Werkelijkheid in de Russische literatuur*. Zijn bekendste en meest invloedrijke werk is ongetwijfeld de verhandeling over *Wederzijdse Hulp*, een antwoord op het door Darwin geïntroduceerde begrip 'survival of the fittest'.

Maar waarom ben ik, een duurzame bankier, nog steeds gefascineerd door leven en werk van deze anarchist, die leefde van 1842 tot 1924? Waarom is hij het waard gekend te worden en zijn zijn ideeën nog steeds relevant voor de tijd van nu en die van morgen?

Mijn eerste kennismaking gaat terug naar begin jaren '70 van de vorige eeuw. Ik was middelbaar scholier aan het Rijnlands Lyceum in Oegstgeest. Best wel een deftig lyceum en bepaalt geen voedingsbodem voor anarchie. In die tijd was het heel normaal om je al jong politiek te engageren en tegelijk af te zetten tegen de gevestigde orde. Niets leuker dan in de klas of in de pauze demonstratief *Het communistisch manifest* zitten lezen. Het was de tijd dat de Koude Oorlog nog tot verhitte discussies leidde. Wat me bijzonder bezig hield was de vraag waarom er verschil tussen arm en rijk is. Ik zag geen enkele rechtvaardiging voor die ongelijke verdeling en vond daarin aanknopingspunten bij Marx. Hij was de geestelijke vader van het communisme en het uitgangspunt dat 'alle mensen gelijk zijn' sprak me aan. Dat voelde rechtvaardiger dan het concurrentieprincipe: strijd voeren met als doel zoveel mogelijk geld te verdienen ten koste van de ander. Ik ging de teksten van Marx lezen. Niet dat ik veel van zijn archaïsche teksten begreep — ik was zestien — maar meer nog dan van de inhoud zelf, was ik onder de indruk van het effect dat zijn naam had op deftige mensen en de gevestigde orde. Als door een wesp gestoken en direct werd de hele wereld erbij gehaald en kreeg ik te horen: 'Wacht maar tot de Russen komen, dan piep je wel anders...'

Mijn aanvankelijke sympathie voor Marx en het communisme maakte al snel plaats voor de ideeën van het anarchisme en wat sinds de Praagse Lente van 1968 'De Derde Weg' wordt genoemd, een samenleving waarin 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' de leidende principes zijn en niet het eenzijdig opgelegde kapitalisme of communisme. Wat anarchisme in de kern is, was toen — net als vandaag de dag — moeilijk uit te leggen. Anarchisme wordt meestal direct geassocieerd met geweld en chaos en niet zozeer met eigen verantwoordelijkheid en een sterke persoonlijke ethiek. En de anarchisten die in de 19^e en begin 20^e eeuw leefden, denk aan Bakoenin, waren ook geen lieverdjes. Toen ontdekte ik Peter Kropotkin, dankzij *De boodschap van een wijze kabouters*, een boekje dat Roel van Duyn in 1969 over hem schreef. Ik werd geraakt door de persoon Kropotkin. Waar Marx een naam bleef die stond voor een grote wereldwijde sociaal-politieke stroming, was Kropotkin een man van vlees en bloed en met een boeiende levensloop. Die levensloop, opgetekend in de nu opnieuw uitgegeven *Memoires*, gaf niet alleen een tijdsbeeld van het eind van de negentiende eeuw, maar schetste tevens de ontwikkeling van een bijzonder mens: volstrekt authentiek, breed georiënteerd, pacifist en anarchist. Maar wat doe je daarmee als middelbare scholier? Ik maakte een werk-

stuk over hem en verraste daarmee mijn geschiedenisleraar. Zoiets had hij op het keurige Rijnlands Lyceum al tijden niet meer gelezen. Toen ik hem een paar jaar geleden weer ontmoette, wist hij het zich nog te herinneren.

PETER KROPOTKIN

Geographer, Biologist, Anarchist
December 09, 1842 to February 08, 1921

Wat betekent Kropotkins anarchisme voor de huidige tijd en voor de problemen waar we nu voor staan? Waarom is zijn boek *Wederzijdse hulp* actueler dan ooit? We leven in een tijd waarin de ene crisis op de andere volgt. De problemen in de samenleving beperken zich al lang niet meer tot de tegenstelling tussen arm en rijk. In onze tijd is de economie volstrekt dominant is geworden. We hebben het door onze economische activiteiten een stuk beter gekregen, maar zijn ook slaaf van de economie geworden. Bijna alle vraagstukken worden teruggebracht tot een 'business case'. Alles moet zo snel mogelijk en zo veel mogelijk winst opleveren. Winst is een doel op zich geworden en al lang niet meer het 'bijproduct' van een zinvolle economische transactie waarbij de vaardigheden van de een iets hebben kunnen betekenen voor de bevrediging van de behoefte van de ander.

Op vele fronten zijn doel en middel omgedraaid, met alle desastreuze gevolgen van dien. We meten het Bruto National Product, en de groei ervan betekent meer succes voor een land en is dus goed voor zijn onderdanen. Waar het natuurlijk om hoort te gaan is dat de levenskwaliteit van mensen beter wordt. Maar

wat blijkt is dat mensen het in hun beleving sinds de jaren zeventig niet beter hebben gekregen dan dat ze het toen hadden. Misschien wel als je alleen naar het inkomen kijkt, maar niet als ook zaken als zingeving, mogelijkheden voor ontwikkeling, gezinsleven, veiligheid, geborgenheid worden meegenomen. Een initiatief van een land als Bhutan om met een indicator voor Nationaal Geluk ('happiness') te komen, is nog niet internationaal uitgerold. Het zou een mooie tegenhanger zijn voor het materialistische BNP en zou ons ook gelukkiger kunnen stemmen, nu de groeipotentie van het BNP er — in de Westerse wereld althans — weinig florissant uitziet.

De financiële sector, een sector die ik goed ken, is een goed voorbeeld van het omdraaien van doel en middel. Tot de jaren '80 was de sector nog beperkt van omvang en stelde zij zich dienend op ten opzichte van de economie. De relatie met de klant stond centraal en zoals oud ABN-bankier Rob Hazelhoff placht te zeggen was het rendement van een bankaandeel gelijk aan die van een obligatie 'met een zoetje'. Een bankaandeel leverde een klein beetje meer op, omdat een bank nu eenmaal wat meer risico neemt met kredietverlening dan de staat die obligaties uitgeeft. Toen ontdekte de sector dat financiële transacties veel lucratiever zijn dan het investeren in de relatie met de klant, voor de korte termijn althans. Investment Banking nam een grote vlucht en de bankiers werden steeds beter betaald en de bonussen stegen meer en meer. Bij de bedrijven en de burgers was er echter maar een beperkte behoefte aan al die financiële producten die door de banken bedacht werden om hun winsten veilig te stellen. Steeds meer werd er over 'producten' en 'deals' gesproken en steeds minder over de bankrelatie. Dat sparen en lenen in de kern op een vertrouwensrelatie is gebaseerd, werd als ouderwets en te kostbaar gezien. Bij gebrek aan reële economie ontstond er een virtuele markt voor allerlei afgeleide financiële producten, derivaten genoemd.

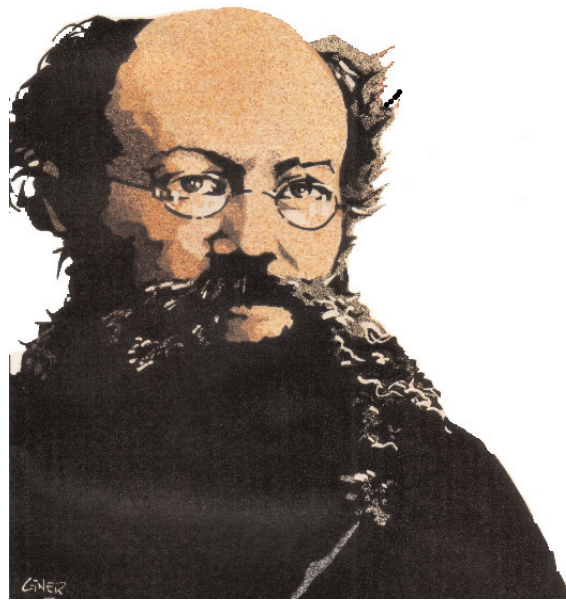
Het mooie van een virtuele wereld is dat je hem steeds groter kan maken. Zolang iedereen gelooft dat je aan het einde van de dag met dit virtuele geld ook echt iets kan kopen, blijft hij bestaan en lijkt het ook goed te werken. Tot op een dag, op 15 september 2008 met de val van Lehman Brothers, de kleren van de keizer niet bleken te bestaan. Dat heeft de wereld in brand gezet en een gigantische financiële crisis, die eigenlijk een vertrouwenscrisis is, tot gevolg gehad, waar-

van de gevolgen nog steeds te voelen zijn. Daarmee is een eind gekomen aan een periode van bijna twintig jaar van blind geloof in het kapitalistische systeem. Vanaf de val van de Berlijnse muur in 1989 tot de val van Lehman Brothers in 2008 leefden we in een tijd van ongebreidelde groei. Het kapitalisme had immers gewonnen van het communisme, de toekomst lachte ons toe, er werd naar hartelust geconsumeerd en de banken financierden schulden waarvan men dacht ze op lange termijn wel terugbetaald zouden worden. De economie bleef immers doorgroeien en dat zou voldoende geld opleveren. Tot 2008 was dat geloof er nog steeds, hoewel het al aan het afnemen was. Die andere crisis, die van het klimaat, deed zich steeds meer gelden en het werd steeds duidelijker dat de opwarming van de aarde niet slechts een wetenschappelijke hypothese was, maar een bewezen feit. De kosten van de gevolgen van die opwarming zijn gigantisch. Gevoegd bij de enorme schulden die er de laatste decennia zijn opgebouwd, leidde dat er toe dat steeds meer mensen zich hardop gingen afvragen hoe we dat straks aan onze kinderen en kleinkinderen moeten uitleggen.

Vergeleken met de tijd waarin Kropotkin leefde, zijn de vraagstukken niet alleen complexer en groter geworden, maar is ook de existentie van de mensheid zelf in het geding. Het effect van de opwarming van de aarde wordt nu al geschat op een toename van 4,5 graden Celcius in de komende jaren en is onomkeerbaar. Dat heeft mogelijk apocalyptische gevolgen en dat dringt steeds meer door tot het bewustzijn van mensen.

Tegelijkertijd zien we gelukkig een scala aan initiatieven van onderop. Mensen die het heft in eigen handen nemen en niet meer wachten op een overheid, die onmachtig lijkt om het tij te keren. We leven in een tijd waar de veranderingen steeds minder van boven komen en logge bedrijfs- en bestuursstructuren niet meer in staat lijken om in te spelen op de snelle veranderingen om ons heen. Tegenover die vastgelopen verticale structuur ontwikkelt zich in een steeds hoger tempo een horizontale, platte netwerk-economie van mensen die steeds vaker zelf ondernemer worden, die elkaar dankzij de moderne communicatietechnologie steeds makkelijker weten te vinden. Die 'tegenbeweging' heeft de kenmerken van een anarchistische-libertaire samenleving en lijkt op wat Kropotkin destijds aantrof bij de horlogemakers

in de Jura: autonoom, de zaken met elkaar regelend, zonder bazen en bovenbazen. Kropotkin zou zich ongetwijfeld in de manier van leven van mensen die nu het heft in eigen handen nemen herkend hebben.

Kropotkins *Memoires* vertellen het verhaal van iemand die in een voornamelijk adellijke en rijke familie wordt geboren en daar zelf uitstapt. Niet gedwongen door revolutionairen, maar uit eigen keuze. Hij keert de oude hiërarchie de rug toe en gaat op zoek naar een nieuw samenlevingsprincipe. Die zoekt hij in de mens zélf en in de natuur, een volstrekt revolutionair gegeven, in een tijd waarin de burgerlijke samenleving de rol van het leiderschap niet ter discussie wilde stellen. Later, in het revolutionaire Rusland, vervingen de bolsjewieken de oude elite door een nieuwe intellectuele elite die net zo weinig van de arbeidersklasse en haar noden begreep als de bourgeoisie die zij bestreden. De échte revolutionair was en bleef Kropotkin. Omdat zijn keuze om een ander leven te leiden een eigen, persoonlijke en vrije keuze was én omdat hij de mens en de natuur als uitgangspunt neemt.

Ook dat laatste was volstrekt uniek. In die tijd werd de natuur vaak nog als een bedreiging gezien, iets dat overwonnen moest worden. Van de in gang gezette opkomst van de industrie werd veel verwacht, de overwinning van de techniek op de natuur zou niet lang meer op zich laten wachten. Voor Kropotkin, die een grote interesse had voor biologie en zoölogie, was de natuur juist een bron van kennis en inspiratie. Tegenwoordig kan je daar mee thuiskomen, destijds was

je een zonderling. Darwin, die ook de natuur bestudeerde, werd door bijna iedereen prompt verkeerd begrepen. Velen — en niet de minsten, zoals bijvoorbeeld Darwins volgeling T.H. Huxley — interpreteerden zijn ‘survival of the fittest’ als het bewijs van het recht van de sterkste, terwijl hij bedoelde dat de soorten die zich het best aan hun biologische omstandigheden wisten aan te passen de meeste kans hadden om als soort te overleven. Kropotkin begreep dat en vulde Darwins theorie aan door erop te wijzen dat veel diersoorten hun overlevingskansen juist vergroten dankzij verschillende vormen van onderlinge samenwerking. Bovendien koppelde hij de vele voorbeelden uit het dierenrijk aan de sociaal-politieke vragen van die tijd. Hij noemde zijn theorie ‘Wederzijdse hulp’.

Zijn ideaal was een samenleving die niet het resultaat was van de in zijn tijd heersende economische machtsverhoudingen, een samenleving die niet vanuit de staat ingericht en opgelegd werd, maar een aaneenschakeling van gemeenschappen die de mensen met elkaar naar eigen inzicht en behoefte vormden. In feite bepleitte hij een voorloper van de netwerksamenleving die zich nu met kleine stapjes begint te manifesteren, het begin van een samenleving die zich horizontaal organiseert in plaats van verticaal, een samenleving waarin het laterale ordeningsprincipe de overhand krijgt, zoals de Amerikaanse econoom en schrijver Jeremy Rifkin dat in zijn boek *The third industrial revolution* beschrijft.

Peter Kropotkin was zijn tijd dus ver vooruit. Wat nu langzaamaan begint te dagen heeft hij meer dan een eeuw geleden al weten te duiden. Hij heeft dat als persoon voorgeleefd, hij heeft zijn verhaal verteld en hij heeft verschillende wetenschappelijke disciplines met elkaar verbonden. Dat is uiterst modern en een voorbeeld voor authentiek leiderschap, dat alleen maar versterkt wordt door zijn dienende karakter.

In mijn huidige werk bij Triodos Bank financieren wij duizenden ondernemingen die bij hun activiteiten het principe van de wederzijdse hulp toepassen. Soms bewust, vaker onbewust. Het principe komt terug in het begrip duurzaamheid, waar de levenskwaliteit op lange termijn niet ten koste mag gaan van de winst op korte termijn; waar de onderlinge — wederzijdse — afhankelijkheid van mens en natuur als uitgangspunt geldt en waar relatie belangrijker is dan transactie. Soms doen die eigenwijze, duurzame

ondernemers, zoals natuurvoedingswinkeliers, exploitanten van windenergie, uitgevers en drukkers, me denken aan de horlogemakers in de Jura. Zij bepalen zelf wat ze willen. Niet omdat andere mensen ze niet interesseren, maar omdat ze zelf willen onderzoeken, bepalen en ontwikkelen hoe die relatie er uitziet. Hoogste individueel, maar ook hoogst sociaal.

Peter Blom is directievoorzitter van Triodos Bank